

BALKAN TRIP – PO STOPÁCH VOJEN V JUHOSLÁVII NA KONCI 20. STOROČIA

EXKURZIA PRE ŠTUDENTOV STREDNEJ ŠKOLY

Popis pedagogickej aktivity, vrátane zdôvodnenia a reflexie jej zmyslu pre študentov/študentky.

Balkan Trip je päť až šesťdňová študijná cesta do Chorvátska a Bosny a Hercegoviny zameraná na hĺbkové štúdium tém spojených s vojenskými konfliktami, ktoré sprevádzali rozpad Juhoslávie v deväťdesiatych rokoch 20. storočia. V rámci exkurzie so študentami navštevujeme niekoľko kľúčových miest vojny v Chorvátsku a Bosne – Vukovar, Sarajevo, Srebrenicu, prípadne Tuzlu, Mostar, Banja Luku. Cieľovou skupinou sú študenti maturitného ročníka, ktorí si v rámci svojich výberových predmetov vybrali rozširujúci kurz Medzinárodné vzťahy. Táto exkurzia je nepovinnou súčasťou predmetu a na jej organizácii sa čiastočne podieľajú aj študenti. Exkurziu realizujeme každý školský rok od jesene 2016 s ročnou prestávkou počas pandémie.

Po uskutočnení a reflexii šiestich ročníkov je Balkan Trip pevnou súčasťou ponuky našej školy a vnímame ho ako výnimočnú príležitosť pre študentky a študentov ponoriť sa na pomerne dlhý čas do témy konfliktov na Balkáne v 90-tych rokoch. Cez zážitok autentických miest a stretnutí s miestnymi ľuďmi majú možnosť získať vedomosti o konflikte, ktorý sa odohral v nedávnej histórii v geografickej blízkosti Slovenska. Hoci ide o tému, ktorá je oficiálne súčasťou stredoškolského kurikula dejepisu, realita školských rokov umožňuje zaradiť ju keď tak okrajovo ako ilustráciu dezintegrácie nadnárodného štátu v Európe po skončení studenej vojny. V rámci semináru medzinárodných vzťahov, ktorý sme na škole vytvorili práve s cieľom pokryť viac do hĺbky dianie vo svete po roku 1989, máme štedrejší priestor, ktorý exkurzia ešte výrazne zväčší a ponúka možnosť detailnejšej analýzy témy.

Hlavným dôrazom a cieľom Balkan Tripu je vytvoriť pre študentov priestor na získavanie kľúčových kompetencií pre porozumenie spoločenského významu humanitných a spoločenských vied a budovanie zručností potrebných pre ďalšie štúdium týchto odborov. Prostredníctvom exkurzie vedieme študentov k **interdisciplinárnemu prístupu**, pretože pre hlbšie porozumenie konfliktu a súčasného stavu je nevyhnutné neustále prepájanie poznatkov z histórie, politológie, medzinárodných vzťahov, medzinárodného práva, sociológie, geografie, religionistiky. Kladieme silný dôraz **na analýzu rôznych druhov prameňov**, ktoré počas exkurzie nachádzame v múzeách či rozhovoroch. Taktiež akcentujeme prácu s **multiperspektivitou a rozlišovaním naratívov**

historických udalostí, aby si vždy uvedomovali, že ktokoľvek príbeh rozpráva, rozpráva ho z nejakej strany a subjektívne. Pri sledovaní expozícií či počúvaní príbehov sa sústreďíme na to, čo je vypovedané a snažíme sa pomenovať témy, ktoré zostávajú zamlčané. Ďalším cieľom exkurzie je pracovať s príčinami a dôsledkami historických javov, v tomto prípade mnohohvrstevného vojenského konfliktu. Snažíme sa študentov viesť k porozumeniu, že fenomény ako vojna nemajú jednu jednoduchú príčinu či povojnový vývoj jedno riešenie, ale ide o **komplexné problémy**, na ktoré je potrebné nazerať z mnohých perspektív. Sme si vedomí, že sa nám nepodarí objaviť a zachytiť všetky prepojenia, ale takto aspoň študenti získajú možnosť ponoriť sa do hĺbky problému a skúmať prepojenia, o ktorých dovtedy nevedeli. Dôraz kladieme aj na otázku povojnového vývoja krajín po ukončení ozbrojeného konfliktu. Práve vlastný zážitok z krajiny, v ktorej sú stále badateľné stopy vojny, kde konflikt nebol vyriešený len zastavený mierovou zmluvou, pomáha študentom zamýšľať sa nad krokmi vedúcimi ku konsolidácii štátu po vojenskom konflikte. Na základe našich doterajších skúseností usudzujeme, že porozumenie a scitlivenie sa na komplexnosť takýchto fenoménov môže byť nápomocné pre budúcich pracovníkov vo verejnej správe, politike, či pre budovanie aktívneho občianstva ako takého.

Popri akademických cieľoch sledujeme aj cieľ **preberania aktivity zo strany študentov a prizývame ich do spoluorganizácie**. Balkan Trip je dobrovoľná exkurzia, ktorá sa uskutoční iba v prípade, že sa študenti spolupodieľajú na všetkých krokoch jej organizácie. Od obsahovej prípravy, cez technickú organizáciu dopravy, ubytovania či vstupov do múzeí až po kontaktovanie ľudí, s ktorými sa počas exkurzie stretávame. Zastrešenie a obsahovú organizáciu garantujú a pripravujú učitelia, ale študenti sú pozývaní k tomu, aby vyhľadávali kontakty, prichádzali s návrhmi na miesta, ktoré môžeme navštíviť. Týmto spôsobom už prípravná fáza exkurzie vedie študentov k spoznávaniu fungovania navštevovaných miest a štátov. Aj vďaka spoluúčasti študentov program každého ročníka Balkan Tripu variuje, má rozdielny itinerár a iné kontakty.

V metodológii použitej pri tvorbe exkurzie sme sa zamerali na tri dôležité body: 1. príprava, 2. autentický zážitok a 3. reflexia.

Príprava. Príprava spočíva v uvedení študentov do témy. S historicko-sociologickým kontextom bývalej Juhoslávie (miešanie etnických skupín od osmanských čias, obdobie anexie Bosny Rakúsko-Uhorskom, vývoj po prvej svetovej vojne, zmeny počas druhej svetovej vojny, kontext titovskej Juhoslávie a základné informácie o jednotlivých vojenských konfliktoch v 90tych rokoch) sa študenti oboznámia ešte v Bratislave počas seminárov. Cieľom je, aby sa študenti počas exkurzie

nestretávali so základnými informáciami prvýkrát, aby sa nesústredili len na obsahovú stránku, ale mohli si od začiatku rozširovať poznatky a vnímať aj ďalšie roviny – rozlišovať perspektívy a naratívy, ktoré expozície alebo rozhovory prinášajú, vnímať témy, ktoré sa otvárajú a o ktorých sa naopak nehovorí, pýtať sa komplexnejšie a analytickejšie otázky než je len základné overovanie si faktov.

Keďže celú cestu realizujeme autobusom, vzniká počas presunov mnoho hodín príležitostí nielen na individuálne rozhovory, ale aj na samoštúdium, ktorú považujeme za dôležitú súčasť konceptu Balkan Tripu. Pre tento účel dostávajú všetci študenti materiál, ktorý prezentuje základné informácie o každom mieste, ktoré navštívime doplnené o potrebný historický kontext. Navyše máme v autobuse k dispozícii tzv. pojazdnú knižnicu, ktorá obsahuje vedeckú, reportážnu ale aj beletristickú tvorbu týkajúcu sa témy exkurzie[1]. Vzhľadom na čas strávený v autobuse je pojazdná knižnica pomerne frekventovane využívaná a takmer každý jeden účastník prečíta počas cesty aspoň jednu knihu (niektorí stihnú aj tri). Študenti hodnotia možnosť prehlbovať svoje vedomosti aj týmto spôsobom veľmi pozitívne, prepájajú sa im miesta, ktoré videli s ďalšími príbehmi a pohľadmi, čím získavajú plastickejší obraz, dokážu formulovať komplexnejšie otázky a pozorovania, ktoré prinášajú do spoločných večerných reflexií.

Autentický zážitok: Samotný program exkurzie je vyskladaný z návštev rôznych miest pamäti (múzeá, pamätníky); z pozorovania a vnímania krajiny, či mesta ako miesta, kde sa vojna odohrala a dodnes tam vidno po nej stopy; a taktiež z rozhovorov s miestnymi. Keďže každý ročník exkurzie bol trochu odlišný, v nasledujúcom texte pomenovávam základné body, ktoré sa prierezovo týkali viacerých ročníkov.

Prvou zastávkou exkurzie je spravidla návšteva pamätníka bitky pri Moháči na juhu Maďarska. Zastávka vznikla ako praktická pauza na ceste, ale je tiež ilustráciou, že korene religióznej a kultúrnej diverzity Balkánu siahajú hlboko do minulosti a súvisia s expanziou Osmanskej ríše na sklonku stredoveku. V chorvátskom Vukovare navštevujeme pamätník tzv. vlasteneckej vojny, ktorý odhaľuje perspektívu oddelovania sa Chorvátska od Juhoslávie. Okrem samotných informácií tento pamätník vystavuje aj množstvo ťažkej vojenskej techniky aj podomácky vyrobených zbraní používaných vo vojne. Mnohí študenti si tam uvedomia technickú stránku vojny.

V Sarajeve trávime najviac času, väčšinou tri dni a teda máme možnosť ho najlepšie spoznať. Spravidla tam absolvujeme prehliadku mesta s miestnym sprievodcom, ktorý bol v čase vojny študentom základnej školy priamo v obliehanom Sarajeve. Ďalej navštevujeme múzeum v Tuneli

spásy (Tunel Spasa), ktoré opisuje vojnu v Bosne, špecificky obdobie obliehania Sarajeva. Múzeum je zamerané na okolnosti výstavby tunela pod letiskom OSN, prezentuje ho ako spôsob záchrany, vďaka ktorému Sarajevo dokázalo obliehanie ustáť. Z politického a vojenského pohľadu na vojnu v Bosne sa následne zameriame na perspektívu zdola v Múzeu detstva vo vojne (War Childhood Museum). Cez prezentáciu konkrétnych materiálnych objektov múzeum predstavuje každodennosť ľudí, ktorí svoje detstvo zažívali počas vojny. Popri ťažkých príbehoch strát a zranení sa študenti stretávajú aj s každodennosťou vojny – so životom v meste, kde netečie vojna a elektrina ide iba občas, kde si ženy posúvajú recepty na spracovávanie konzerv z potravinovej pomoci, či príbehy o výmennom obchode, detských hrách či učení sa aj bez fungovania školy. Múzeum, ktoré navštevujeme tesne pred odchodom zo Sarajeva je Galéria Srebrenica – výstava fotografií s audiosprievidcom, ktorá hovorí o genocíde v Srebrenici a jej dôsledkoch do súčasnosti.[2]

V poslednej časti exkurzie zvykneme navštíviť Pamätník srebrenickej genocídy a cintorín v Potočari. Múzejná časť pamätníka obsahuje obrovské množstvo faktografických informácií, ktorými jasne hľadá vinníka zodpovedného za genocídu. Nápis nad vchodom hovorí jasne: Genocída v Srebrenici – zlyhanie medzinárodného spoločenstva. Práve táto expozícia explicitne otvára tému role medzinárodnej komunity v konfliktoch, kompetencií nadnárodných organizácií.

Počas celej exkurzie pozývame študentov k pozornému vnímaniu celej krajiny, či špecificky Sarajeva alebo Srebrenice ako miest, kde sa študované udalosti diali a zanechali tam svoje stopy. Mesto samotné sa tak pre študentov stáva "laboratóriom". Študenti pozorujú a konštatujú rozpor medzi vlastným vnímaním – na vlastné oči vidia stopy po šrapneloch a zničené budovy – a výrokmi domácich, ktorí tvrdia, že už žiadne budovy zničené nie sú, lebo tečie voda, funguje elektrina. Študenti sa učia všímať si nápisy na budovách, ktoré podávajú interpretáciu dejín niektorej zo strán, napríklad, koho v ktorých miestach označujú za agresora a koho za obeť. Cestou v autobuse zase nabádame študentov, aby okrem čítania sledovali aj krajinu okolo a videli, koľko lesov je ešte dodnes oplotených s nápisom „pozor míny“ a uvedomovali si, že ešte 30 rokov po vojne je krajina fyzicky ovplyvnená vojnou a pohyb na mnohých miestach obmedzený.

Návštevy konkrétnych múzeí a miest tvoria pevnú kostru exkurzie. Popri tom sa snažíme každý rok stretnúť viacerých ľudí, ktorí sami vojnu zažili, alebo sa ich nejakým spôsobom týka. Naším cieľom je počuť príbehy ľudí a môcť sa ich pýtať na ich zážitky či súčasné pozorovania. Študenti tak opäť majú možnosť stretnúť sa s plasticnosťou reálneho života. Nacionalistické tendencie rozdelili obyvateľstvo na tri oddelené národy, ako však vojnu prežívali a povojnové usporiadanie vnímajú

ľudia zo zmiešaných manželstiev? Ako sa dnes rozprávajú medzi sebou susedia, ktorí vo vojne stáli proti sebe? Ako Daytonská zmluva ovplyvňuje súčasné fungovanie Bosny a prečo je dôvodom, že Bosna nevie postaviť diaľnicu? Ako sa učí dejepis na etnicky zmiešanej základnej a strednej škole, keď jedna skupina považuje udalosti v Srebrenici v júli 1995 za genocídu a iná nie?

Sme veľmi vd'ační, že každý rok nájdeme ochotných ľuďi Bosniakov, Chorvátov, či cudzincov žijúcich v týchto krajinách, ktorí nám pomáhajú otvárať ďalšie obzory. Vzhľadom k časovým možnostiam exkurzie, nevieme navštíviť všetky krajiny, tak albánsky, slovinský a srbský pohľad vedome do diskurzu prinášajú učitelia. Každý rok však konštatujeme, že sa najmenej počujeme naratív zo srbskej strany. Preto sa ako učitelia snažíme získať kontakty aj so Srbmi žijúcimi v Bosne. Nejaké kontakty sa podarili, avšak stále nie v ekvivalentnej miere k ostatným hlasom. Vnímame to ako priestor na ďalší rozvoj. (Alebo, ako nám študenti hovoria, na Balkan Trip II (-:).

Ak máme príležitosť, program exkurzie doplníme o filmy, ktoré prinášajú ďalšie témy do diskusie. Najčastejšie pozeráme film Grbavica (Jasmila Žbanić, 2006), ale k dispozícií ich máme viacero.

Reflexia: Ako škola máme postavené vyučovanie na zážitkovo-reflexívnej pedagogike a preto treťou, v našom vnímaní ťažiskovou, zložkou exkurzie je reflexia. Každý deň máme vyhradený adekvátny priestor na reflexiu videného a počutého; minimálne dve hodiny večer, ale pravidelne sa stáva, že sa reflexia prebieha kontinuálne aj pri káve, obede, či prechádzke mestom. Počas reflexie je priestor aj na dopýtanie sa faktografických a obsahových otázok, ale predovšetkým je to priestor na zdieľanie pozorovaní, otázok a niekedy aj pocitov z dňa exkurzie. Taktiež je to príležitosť pracovať na analýze videného a na rozvoji vyššie menovaných zručností. Vedeť študentov k tomu, aby pomenovávali a pokúšali sa rozkódovať jednotlivé naratívy; nabádame ich aby kontextualizovali či problematizovali to, čo videli či počuli; a tiež, aby si budovali citlivosť k detailom a formulovali ďalšie otázky.

Výstupom z Balkan Tripu pre študentov je záverečná písomná alebo ústna reflexia exkurzie. Študenti si možnosť takejto študijnej cesty cenia a považujú ju za veľký prínos pre ich poznanie konkrétnych udalostí, ale aj k uvažovaniu o skúmaných fenoménoch vojny, mieru, nacionalizmu, národných štátov, nadnárodných organizácií a pod. Mnohí konštatujú, že zo zážitku benefitujú aj v ďalších rokoch štúdia na vysokej škole. Z reflexií študentov z doterajších uskutočnených Balkan Tripov sa ukazuje, že dôležitým aspektom pre študentov je aj pozitívna skúsenosť s konfesiónálne zmiešaným Sarajevom a praktizujúcimi moslimami.

Charakteristika a počet zúčastnených študentov.

Balkan Tripu sa zúčastňujú študenti maturitného ročníka Bilingválneho gymnázia C. S. Lewisa v Bratislave zapísaní v kurze medzinárodné vzťahy. Keďže sa jedná o rozširujúci (nie maturitný) seminár, zapisujú si ho rovnako študenti profilujúci sa na štúdium spoločenských vied ako aj študenti, ktorí sa hlásia na iné študijné smery (prírodné vedy, medicína, technické odbory a pod.) a ktorí si chcú zachovať prehľad o súčasnom dianí vo svete.

Počet zúčastnených sa od prvého ročníka postupne zvyšoval – pilotný ročník sme ponúkli trinástim študentom, ale zúčastnili sa len ôsmi, ďalšie roky stúpala počet na 20, potom 25, v roku 2019 bolo zúčastnených 35 študentov. Tam sme si uvedomili, že metodológia, ktorú pri exkurzii uplatňujeme vyžaduje obmedzenie počtu účastníkov, aby reflexia nebola len formálna. V ďalších rokoch sme obmedzili počet zúčastnených na maximálne 30.

Informácia o tom, či táto aktivita bola podporená inou cenou alebo grantom a akým.

Balkan Trip sme doteraz neprihlasovali do žiadnej grantovej výzvy a nebol podporený žiadnou cenou.

Podakovanie

Na Cenu Vladimíra Jochmanna pre učiteľov prihlasujem túto vzdelávaciu aktivitu iba pod svojím menom, keďže som stála pri jej tvorbe od začiatku a momentálne som garantkou Balkan Tripu na škole. Za šesť ročníkov sa na tvorbe a realizácii exkurzie podieľali aj ďalší ľudia, ktorí mnohí v súčasnosti nie sú v realizačnom tíme, ale prispeli k jej súčasnej podobe. Chcem im na tomto mieste vysloviť podakovanie a priznať ich príspevok.

Helene Pfeil Laco a Dávid Laco stáli pri zrode samotnej idey zahrnúť do semináru medzinárodných vzťahov aj exkurziu. Pôvodný plán ísť do Kosova sa už v prvom roku zmenil na Chorvátsko a Bosnu, napriek tomu, že nikto z nás v žiadnom z plánovaných miest ešte nebol. Spolu sme spravili prvý prieskum možností a vybrali múzeá a pamätníky a nastavili základnú metodiku exkurzie. Taktiež to bola Helene, ktorá navrhla, aby sme od prvého roku prizývali študentov k spolupráci.

Daniel Bútora, v tom čase manažér školy, s nami tiež absolvoval pilotný ročník projektu. So svojou skúsenosťou novinára Slobodnej Európy v období deväťdesiatych rokov priniesol do exkurzie tému medzinárodných spoločností a tiež československého pohľadu na dianie v priestore bývalej Juhoslávie.

Historička Michala Lônčíková mala skúsenosť s Chorvátskom a Bosnou skôr ako sme sa vybrali na prvú exkurziu. Pri prvej exkurzii nám pomohla s odporúčaniami na miesta, ktoré sme navštívili. V ďalších rokoch sa exkurzie aj sama zúčastnila ako externá odborníčka a pomáhala nám s odbornou stránkou exkurzie, predovšetkým reflexií.

Slavomír Lalík prevzal od roku 2019 vyučovanie semináru Medzinárodné vzťahy. V súčasnosti vedie prípravnú fázu exkurzie a taktiež je prítomný na Balkan Tripe ako odborný garant.

Po realizácii prvého ročníka exkurzie sme zistili, že spriatelená organizácia našej školy - Centrum pre Európsku politiku - zorganizovala v podobnom čase veľmi podobnú študijnú cestu po Chorvátsku a Bosne ako my. Exkurzie sa odohrali bez toho, aby sme o sebe vedeli, no napriek tomu sme mali veľmi podobné ciele aj navštívené miesta. Ďakujem teda aj Martinovi Krížovi a Kamilovi Sládekovi za konzultácie a ochotu zdieľať si navzájom skúsenosti a odporúčania. Myslím, že oba naše projekty z tejto krátkej spolupráce benefitovali.

Na záver chcem poďakovať pánovi Munirovi Pašagićovi, konzulovi Bosny a Hercegoviny na Slovensku, ktorý sa len náhodou dozvedel o našej návšteve Srebrenice a poskytol nám vzácne kontakty na stretnutia s ľuďmi v Srebrenici či Tuzle.

[1]

Wojciech Tochman: Ako by si kameň jedla

Jan Urban: Všem sráčům navzdory aneb
Válka, o které nechcete nic vědet

Andrej Bán: Trochu oheň trochu voda

Tim Marshall: Tieňohra

Steven Galloway: The Cellist of Sarajevo

Joe Kubert: Fax ze Sarajeva

Lana Bastašić: Chytiť zajaca

Vladimír Dzuro: Démoni balkánské války

Edo Jaganjac: Sarajevská princezná

Sara Nović: Dievča vo vojne

[2] Samotné Sarajevo ponúka aj mnoho ďalších múzeí, ktoré by tematicky do exkurzie zapadali. Viaceré z nich sú však postavené na prístupe „dark tourism“ a v snahe šokovať návštevníka ukazujú obrovské množstvo explicitného násillia. Keďže študenti majú možnosť zasiahnuť do tvorby programu, raz sme aj takéto múzeum navštívili, avšak aj študenti uznali, že takýto typ výstavy pre ich vzdelávanie nie je prínosný.